

Afrosiyob - Samarqandning qadimgi xarobasi

Haydarova Malika Shahriddin qizi

Annotatsiya: Mazkur ishda Samarqandning qadimgi xarobalaridan biri bo'lgan Afrosiyobning tarixi va madaniy ahamiyatiga bag'ishlangan. Afrosiyob Samarqandning eng qadimiy qismi bo'lib, uning madaniyati miloddan avvalgi VI asrga borib taqaladi. Maqolada ushbu hududda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar, topilmalar va ularning tarixiy ahamiyati keng yoritilgan. Afrosiyobdagi qazish ishlari bu yerda yashagan xalqlarning turmush tarzi, an'analari, me'moriy yodgorliklari hamda savdo yo'llari bilan bog'liq ma'lumotlarni aniqlashga xizmat qilgan. Ushbu hudud O'zbekistonning boy tarixiy merosining ajralmas qismi sifatida katta ahamiyatga ega bo'lib, bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar va madaniy merosni boyitishda davom etmoqda.

Kalit so'zlar : Afrosiyob, Samarqand, Buyuk ipak yo'li

Samarqand – O'zbekistonning qadimiy va madaniyatga boy shaharlaridan biri bo'lib, u asrlar davomida turli xalqlarning va madaniyatlarning uchrashuv joyi bo'lib kelgan. Samarqandning eng qiziqarli va sirli joylaridan biri Afrosiyob xarobalaridir. Afrosiyob, qadim zamonlardan beri insoniyat tarixiga bevosita aloqador bo'lgan bir hudud sifatida, Samarqandning tarixiy va madaniy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Afrosiyob xarobalari Samarqandning eng qadimiy qismi hisoblanadi. U miloddan avvalgi VI asrda, asosan, shaharning dastlabki rivojlanishi davrida tashkil etilgan. Afrosiyob, shaharlararo savdo yo'llarining kesishgan joyida joylashganligi sababli, iqtisodiy va madaniy hayotda muhim rol o'ynagan. Bu yerda o'rta asrlarda turli xil madaniyatlar va dinlar bir-biri bilan uyg'unlashgan.

Afrosiyob — Samarqandning qadimgi xarobasi. Bu nom tarixiy manbalarda qadimgi Samarqandga nisbatan faqat 17-asrdan boshlab uchraydi. Qadimgi Samarqand sug'd manbalarida Smarakanve deb atalgan. Mil. av. 4-asrda Samarqand Aleksandr Maqsuniy qo'shinlari tomonidan istilo etilgach, yunon mualliflari kundaliklarida Maroqanda sifatida eslatiladi. Maroqanda Smarakanvening yunoncha tarjimasidir. Movarounnahrda somoniylar hokimiyat tepasiga kelgach, qadimgi Smarakanve 9-asrdan boshlab Samarqand deb atala boshlandi.

11 — 15-asrlarda turkiy tilda bitilgan adabiyotlarda Samarqand Semizkent sifatida uchraydi. 15 — asrdan forsiy va turkiy tillardagi manbalarda bir xilda Samarqand nomi ishlatiladigan bo‘ldi.

Afrosiyob hozirgi Samarqandning shimoliy chegarasiga tutashgan keng bo‘sh tepaliklar bo‘lib, uning maydoni 219 ga. Tepalikning shim. Siyob arig‘i bilan chegaralangan. Jan. tomondan „eski shahar“ deb atalgan Samarqandga qo‘shilib ketgan.

Shaharning dastlabki tarixi haqida yozma manbalarda ma‘lumotlar juda kam uchraydi. Ko‘hna shaharda o‘tkazilgan arxeologik qazishlar esa bunday ma‘lumotlarni ko‘proq bermoqda.

Arxeologik qazishmalar bir necha metr qalinlikdagi madaniy qatlamlar qanday bo‘lganligini ko‘rishga, boylar va kambag‘allarning uylarini, hunarmandlarning ustaxonalari, savdogarlarning do‘konlarini, ko‘cha va maydonlarni, shohona saroylar va ibodatxona, masjid va madrasalarni, mudofaa inshootlarini, shaharning suv bilan ta‘minlash tizimi va h.k.ni aniqlashga yordam beradi.

Afrosiyob va uning topilmalariga qiziqish 1868 yilda Chor Rossiyasi tomonidan Samarqand bosib olingandan keyin boshlandi. Afrosiyobda dastlabki qazish ishlari bilan mayor Borzenkov (1874), podpolkovnik V. V. Krestovskiy (1883), sharqshunos olimlar N. I. Veselovskiy (1884-85, 1895), V. V. Bartold (1904) va V. L. Vyatkin (1905; 1912— 13)lar shug‘ullanishdi. 1919 yilda M. YE. Masson, V. L. Vyatkin tadqiqot boshlagan joylarda qazish ishlarini davom ettirib, somoniylar saroyi (9-asr) xarobalarini ochdi. 1925, 1929—30 ylarda V. L. Vyatkin Afrosiyobda qazish ishlarini davom ettiradi va uning turli davrdagi tarixiga oid ko‘plab materiallar to‘playdi. Ammo 1930 yillarga qadar Afrosiyobda olib borilgan arxeologik qazishmalar qadimgi Samarqand tarixiga doir juda kam materiallar bergan. Urushdan keyin O‘zbekiston FANing Tarix va arxeologiya instituti olimlaridan Afrosiyob I. Terenojkin tomonidan Afrosiyobda jiddiy dala tadqiqotlari o‘tkazildi. Natijada uning eng pastki qatlamidan miloddan avvalgi 6—5-asrlarga taalluqli buyumlar, uy-joy xarobalari topildi. V. Afrosiyob Shishkin (1958-66) va Ya. F. G‘ulomov (1967—70)lar rahbarligida olib borilgan keng ko‘lamli arxeologik qazishlar natijasida qadimgi madaniy qatlam materiallari Afrosiyobning boshqa joylaridan ham topildi. 1966 yil 13 iyulda Afrosiyobni arxeologik jihatdan kompleks o‘rganishni tashkil etish maqsadida Respublika hukumatining maxsus qarori qabul qilindi. Unga ko‘ra, Afrosiyob „arxeologik qo‘riqxona“ deb e‘lon qilinib, uni o‘rganish ishiga Toshkent va Samarqand davlat universitetlari hamda Madaniyat vazirligining San‘atshunoslik instituti ham safarbar etildi. Aniq ilmiy rejalar asosida

boshlangan arxeologik tadqiqotlar tufayli nafaqat shaharning ko'p asrlik yoshi, balki uning har xil davrlardagi tarixiy topografiyasi, shahar tarkibi, shahar hayotining rivojlanish bosqichlari, bosqinlar tufayli yuz bergan bo'hronlar davri aniqlandi. Samarqand yushshdalarining shohona saroyi ochildi.

Afrosiyobda topilgan arxeologik materiallar Samarqand miloddan avvalgi 8—5-alarda Sug'diyonaning markaziy shahri sifatida vujudga kelganligini ko'rsatadi. Mil. av. 329 yilda shahar Aleksandr Maqduniy qo'shinlari tomonidan vayron etilgan, uning izlari hozirgacha shahar mudofaa inshootlarida yaxshi saqlangan. Mil. av. 3 — 1-asrlarda, Kushonlar saltanati davrida shahar hayotida yuksalishlar yuz bergan. Mil. av. 3-asrda shahar qo'shaloq mudofaa devori bilan o'rab olingan. U davrlarning qalin ma-daniy qatlami Afrosiyobning shim.da, uning arki a'losi joylashgan qismida yaxshi saqlangan. Arxeologik materiallar va yozma manbalarda ta'kidlanishicha, bu zamonda Samarqand orqali Buyuk ipak Yo'li o'tgan, ichki va tashqi savdo, hunarmandchilik rivoj topgan. Ilk o'rta asrlarda Samarqand Sug'diyonaning bosh shaxri sifatida nufuzli mavqega ega bo'lib, shahar ijtimoiy va iqtisodiy hayotida tub o'zgarishlar yuz berdi. Badavlat dehqon xo'jaliklari kuchaydi, xuddi shu kezlarda ularning qasrlari joylashgan Afrosiyobning shimoliy qismi mudofaa devori bilan o'rab olindi. Bu holat Movarounnaxr va unga qo'shni viloyatlarda ham yuz berdi. Bu davrda Samarqand hukmdorlari „Ixshid“, Buxoro hukmdorlari esa „Buxorxudot“ deb atalgan. 712 yilda arablar fotixi Qutayba ibn Muslim qo'shin tortib kelganda, Samarqandning mudofaa devorlari mustahkam bo'lib, atrofida suv to'la xandaq bor edi. Qutayba Samarqanda Farg'ona, Shosh va turklardan yordamga kelgan lashkarlarni enggach, ko'maksiz qolgan Sug'd hokimi G'urak noiloj u bilan sulh tuzdi, shaharning ichki qismi (shahriston)ni arablarga bo'shatib berishga majbur bo'ldi. Arxeologik topilmalar islomga zid bo'lgan haykal va devoriy rasmlarning ataylab qilich bilan chopilganini isbotlaydi.

Afrosiyob xarobalarida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar, bu hududda yashagan xalqlar, ularning hayoti va madaniyati haqida ko'plab ma'lumotlarni keltirib chiqardi. Tadqiqotlar davomida topilgan qadimiy arxitektura, me'moriy yodgorliklar, asbob-uskunalar va san'at asarlari, Samarqandning tarixini yanada chuqurroq o'rganishga imkon beradi. Afrosiyobdagi qadimiy inshootlar, shahar hayotining turli jabhalarini aks ettiradi, bu esa uning tarixiy ahamiyatini oshiradi.

Afrosiyob nafaqat arxeologik ahamiyatga ega, balki madaniy meros sifatida ham katta qimmatga ega. Bu joyda topilgan san'at asarlari, naqshli keramika va zargarlik buyumlari, o'sha davrning estetikasi va madaniyatini ifodalaydi.

Samarqandning tarixi, Afrosiyob orqali, bu yerda yashagan xalqlarning turmush tarzi, an'analari va urf-odatlarini o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi.

Afrosiyob xarobalari, Samarqandning boy tarixining ajralmas qismi bo'lib, u bizga qadim zamonlardagi madaniyatlar va xalqlar haqidagi qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi. Ularning tarixi va madaniyati, o'z navbatida, O'zbekistonning butun tarixiy merosini yanada boyitadi. Afrosiyobni o'rganish orqali, biz nafaqat Samarqand, balki butun Markaziy Osiyo tarixiga chuqur nazar tashlaymiz. Bu qadimiy xaroba, avlodlar o'rtasida davom etadigan ma'naviy bog'lar va ilmiy tadqiqotlar uchun ilhom manbai bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Borzenkov, M. (1874). Afrosiyob qazishmalarining dastlabki natijalari. Arxeologiya va madaniy tadqiqotlar to'plami.
2. Krestovskiy, V. V. (1883). Afrosiyobdagi arxeologik qazilmalar tarixi. Sharqshunoslik tadqiqotlari, Toshkent.
3. Veselovskiy, N. I. (1884-85). Samarqandning qadimiy shaharlarida olib borilgan qazishlar. Arxeologiya jamiyati.
4. Bartold, V. V. (1904). Markaziy Osiyoning qadimiy madaniyat markazlari. Qadimiy shaharlar tarixi.
5. Vyatkin, V. L. (1912-13). Afrosiyob qazishmalarining davom ettirilishi. Madaniy qatlamlarning arxeologik tahlili.
6. Masson, M. YE. (1919). Afrosiyob va somoniylar davri saroylari. Samarqand arxeologik qazishmalar to'plami.